

WSTĘP

Procesy integracji imigrantów są dla socjologa fascynującym laboratorium, pozwalającym obserwować najbardziej interesujące procesy społeczne. Nieprzypadkowo pierwszy na świecie wydział socjologii został otwarty w 1892 roku w Chicago, mieście zamieszkanym wówczas przez tysiące imigrantów różnych narodowości. Refleksja nad mechanizmem integracji imigrantów jest bowiem elementem refleksji nad istotą społeczeństwa: w jaki sposób powstaje ono, jako suma zróżnicowanych części składowych? Co jest niezbędnym elementem spójności społecznej? Jak kształtują się więzi społeczne? W jaki sposób to, co obce, ulega oswojeniu? Jaka rolę odgrywają instytucje – przede wszystkim instytucje państwowe – w procesie tworzenia się ładu w zróżnicowanym społeczeństwie?

W Europie po II wojnie światowej napływ imigrantów stał się jednym z najistotniejszych czynników zmiany społecznej. W ciągu zaledwie kilku dekad społeczeństwa europejskie uległy ogromnemu zróżnicowaniu pod względem rasowym, kulturowym i religijnym. Zdecydowaną większość imigrantów stanowili muzułmanie, jednakże fakt ten stał się oczywisty dla społeczeństw ich przyjmujących dopiero pod koniec lat 80., gdy społeczności muzułmańskie, odbudowawszy swoje struktury instytucjonalne, zaczęły wysuwać wobec władz i instytucji publicznych uzasadniane roszczenia dotyczące religii. Integracja imigrantów-muzułmanów należała do największych wyzwań, przed jakimi stanęły państwa europejskie.

Niniejsza książka zajmuje się polityką integracji muzułmanów w dwóch krajach Europy Zachodniej: we Francji i w Wielkiej Brytanii. Skupia się ona zatem na wybranym fragmencie procesu integracji: na strategiach politycznych oraz działaniach podejmowanych przez państwa narodowe i skierowanych do imigrantów-muzułmanów. Problemem

badawczym jest porównanie dwóch sposobów integracji muzułmanów – dwóch modeli polityki integracji, opierających się na odmiennych, czy wręcz przeciwstawnych logikach: logice równości (francuski model republikański) i logice uznania różnicy (brytyjski model wielokulturowych stosunków rasowych). W obu przypadkach specyficzne trudności, związane z integracją tej grupy imigrantów, doprowadziły do kryzysu budowanych latami „filozofii integracji”, zmuszając elity polityczne do postawienia na nowo pytań, dotyczących istoty ładu społecznego oraz treści tożsamości narodowej. Dynamika wyłaniania się politycznej podmiotowości imigrantów-muzułmanów w państwach zachodnioeuropejskich oraz charakter stawianych przez nich żądań skłaniają ponadto do ponownego podjęcia refleksji nad integracyjną, ekspresyjną i polityczną rolą religii we współczesnym świecie.

W pracy tej wysuwam następujące tezy:

1. Specyfika roszczeń, wysuwanych przez muzułmanów, sprawiła, że grupa ta stała się emblematem imigranckiej „obcości” i została wyodrębniona jako szczególnie obiekt polityki integracyjnej.

2. Francuski i brytyjski model integracji imigrantów różnią się od siebie w istotny sposób. Wpływ na kształty modeli integracji w tych krajach wywarły między innymi koncepcja narodu i obywatelstwa oraz wcześniejsze doświadczenia w zarządzaniu różnorodnością społeczną (w tym doświadczenia kolonialne, stosunek do autochtonicznych mniejszości etnicznych, językowych czy religijnych oraz modele stosunków między państwem a Kościołem).

3. Specyficzny dla danego państwa model integracji imigrantów miał wpływ na sposób, w jaki państwo to definiowało obiekt polityki integracji. Zależał on od wcześniejszych doświadczeń w zarządzaniu różnorodnością oraz od stosunku do przejawów „różnicy” w sferze publicznej (tolerowanych w przypadku Wielkiej Brytanii, rugowanych w przypadku Francji).

4. Specyficzny dla danego państwa model integracji imigrantów miał wpływ na sposób akomodacji żądań, wysuwanych przez muzułmanów. We Francji proces ten przebiegał zgodnie z logiką modelu republikańskiego, kładącego nacisk na jednostkowy wymiar integracji, zakładającego aktywną i paternalistyczną rolę państwa oraz kategorycznie odmawiającego prawomocności związanym z religią żądaniom w sferze publicznej. W Wielkiej Brytanii przebiegał on zgodnie z logiką modelu wielokulturowych stosunków rasowych, dopuszczającego istnienie różnicy kulturowej i religijnej w sferze publicznej.

5. Istotny wpływ na sposób integracji muzułmanów – grupy imigrantów, definiowanej i definiującej się w oparciu o religię – miał model stosunków wyznaniowych między państwem a Kościołem. W Wielkiej Brytanii, gdzie funkcjonuje Kościół państwowy, związane z religią żądania, wysuwane pod adresem instytucji publicznych, były istotnie łatwiej akomodowane, niż we Francji, realizującej model *laïcité*.

6. Swoiste problemy z integracją muzułmanów przyczyniły się do ewolucji obu tych modeli. W Wielkiej Brytanii strategie, stosowane wobec muzułmanów w ramach wielokulturowego modelu integracji, okazały się mało skuteczne w obszarze integracji normatywnej. Ideologii wielokulturowości zarzucano wytworzenie „równoległych społeczeństw”, odseparowanych od społeczeństwa brytyjskiego i niekiedy radykalnie odrzucających jego normy. We Francji zamieszki, które wybuchły w kilkudziesięciu miastach na jesieni 2005 roku (i które, z mniejszą siłą, powtórzyły się w kolejnych latach) unaocznily rażące niedostatki republikańskiego modelu integracji w obszarze integracji strukturalno-instytucjonalnej oraz zbytne skupienie władz francuskich na polityce wyznaniowej. Model brytyjski uległ znaczniejszej rekonstrukcji niż model francuski: po 2005 roku władze brytyjskie zaangażowały się w budowę silniejszej tożsamości narodowej i zaczęły stosować strategie, kładące większy nacisk na akulturację imigrantów i ich potomków oraz zaakceptowanie przez nich wspólnych norm. Państwo brytyjskie, reagując na bardziej radykalne żądania muzułmanów, zaczęło zakreślać granice polityki uznania. W dalszej perspektywie brytyjska filozofia integracji społecznej może się okazać lepszą alternatywą w świecie, który jest równocześnie zglobalizowany i rozdrobniony, niż filozofia francuska, oparta na wierze w siłę państwa narodowego i francuskiej tożsamości narodowej. Rozwiązania brytyjskie pozwalają bowiem na bardziej elastyczne reakcje w obliczu nowoczesnych przemian tożsamościowych, których przejawem było pojawienie się upolitycznionej tożsamości muzułmańskiej na przełomie lat 80. i 90.

Struktura książki przedstawia się następująco:

W rozdziale I przedstawiono ewolucję koncepcji teoretycznych, wykorzystywanych do opisu procesów integracji imigrantów. Prześledzono w nim rozwój refleksji nad procesami integracji w socjologii amerykańskiej. Amerykańskie koncepcje, dotyczące imigracji i polityki imigracyjnej, dominowały bowiem w socjologii i miały wpływ na rozwój tej dziedziny w socjologii europejskiej.

Następnie opisano recepcję koncepcji, wypracowanych przez badaczy amerykańskich na gruncie europejskim oraz wyjaśniono powody, dla których badacze europejscy woleli używać w swych analizach pojęcia integracji. W dalszej części zdefiniowano pojęcie integracji imigrantów oraz opisano jego wymiary instytucjonalno-strukturalny i normatywny. Wprowadzono również koncepcję modelu integracji imigrantów, a następnie scharakteryzowano model francuski i brytyjski, uważane niekiedy za „przeciwstawne paradygmaty” polityki integracji. Dalej porównano oba te modele oraz zaproponowano wyjaśnienie istniejących między nimi różnic. W następnym podrozdziale przedstawiono drugą ramę instytucjonalną, istotną dla analizy integracji grupy imigrantów, definiującej się i definiowanej w oparciu o kryterium religijne – model stosunków wyznaniowych. Na koniec odwołano się do współczesnych koncepcji filozoficznych, zwłaszcza zaproponowanych przez Charlesa Taylora (1994) i Nancy Fraser (2005), i scharakteryzowano francuski model republikański jako oparty na logice równości, zaś brytyjski model wielokulturowych stosunków rasowych jako oparty na logice uznania różnicy.

Rozdział II dotyczy wyłaniania się muzułmanów jako odrębnego obiektu polityki integracyjnej. Został on podzielony na trzy części. W pierwszej kolejności omówiono w nim przebieg imigracji muzułmańskiej do Wielkiej Brytanii i Francji oraz scharakteryzowano społeczności muzułmańskie w obu tych państwach pod kątem profilu demograficznego i społeczno-ekonomicznego. Dalej przedstawiono proces uwidaczniania się obecności muzułmanów w społeczeństwach przyjmujących, będący w głównej mierze rezultatem instytucjonalizacji islamu oraz reislamizacji drugiego pokolenia imigrantów. Na koniec rozważono charakter specyficznych barier, na jakie natrafia integracja tej grupy imigrantów.

Rozdziały III i IV są poświęcone analizie polityki integracji muzułmanów odpowiednio we Francji i w Wielkiej Brytanii. Cezurą w obu tych przypadkach jest rok 1989. I w jednym, i w drugim z tych państw miały wówczas miejsce wydarzenia, które zdefiniowały kształt ich polityki integracyjnej: w Wielkiej Brytanii w styczniu tego roku młodzi muzułmanie spalili w centrum handlowym w Bradford egzemplarz książki Salmana Rushdiego *Szatańskie Wersety*, zaś we Francji we wrześniu w laickiej szkole pojawiły się dziewczęta, noszące muzułmańskie chusty. W rozdziale III opisano podejmowane przez rząd francuski działania, zmierzające do ochrony i potwierdzenia laickości sfery publicznej, zwłaszcza szkoły, oraz „gallikanizacji islamu”, czyli wpisania religii muzułmańskiej w funkcjonujący od roku 1905 pakt laicki.

W rozdziale IV opisano reakcję władz brytyjskich na muzułmańskie żądania, dotyczące równouprawnienia islamu z innymi wyznaniem oraz jego uznania symbolicznego. W obu przypadkach starano się prześledzić zależność stosowanych rozwiązań od „instytucjonalnego szlaku”.

Rozdział V ma charakter podsumowujący. Przedstawia ewolucję modeli integracji pod wpływem specyficznych trudności, związanych z integracją muzułmanów oraz wydarzeń międzynarodowych i wewnętrznych, które wpłynęły na sposób postrzegania owych trudności. Zawiera również próbę oceny skuteczności strategii, stosowanych przez oba omówione państwa w wymiarze instytucjonalno-strukturalnym oraz normatywnym.

Przedstawiona w tej pracy analiza w przeważającej mierze dotyczy oficjalnego dyskursu politycznego. Stąd też jej podstawy źródłowe stanowią:

- raporty rządowe i parlamentarne;
- raporty, analizy oraz sprawozdania, publikowane przez inne instytucje państwowe;
- raporty, analizy i badania, tworzone i przeprowadzane na zlecenie władz lub poddawane im pod rozagę i stanowiące dla nich punkt odniesienia;
- debaty parlamentarne, zwłaszcza wokół uchwalania ustaw, mających wpływ na integrację muzułmanów;
- legislacja;
- decyzje administracyjne na poziomie centralnym i lokalnym;
- orzeczenia sądowe;
- oficjalne i nieoficjalne wypowiedzi kluczowych aktorów życia publicznego, zwłaszcza osób odpowiedzialnych za kształtowanie i realizację polityki integracyjnej;
- badania opinii publicznej;
- dyskurs medialny.

W pracy zastosowano również wtórną analizę danych, uzyskanych z badań ilościowych i jakościowych, zwłaszcza dotyczących statusu społeczno-ekonomicznego muzułmanów, ich przekonań politycznych i religijnych, jak również nastawienia członków społeczeństw przyjmujących wobec islamu i jego wyznawców.